

A reáliafogalom változásai és változatai¹

Mujzer-Varga Krisztina

A *reália* fogalmának meghatározása ingoványos területre viszi a kutatót, mert a szakirodalomban nincsen egyetértés sem a terminust, sem a fogalom tartalmát illetően. Az alapvető terminológiai kérdések tisztázása után dolgozatunkban két kérdésre keressük a választ: (1) Minek nevezik, és hogyan definiálják a fordításkutatók azokat a nyelvi elemeket, amelyek valamilyen szempontból kulturálisan kötöttek? (2) Hogyan, milyen fogalmi csoportokra és alcsoportokra osztják fel a szerzők a reália-fogalmat?

Azt reméljük, hogy a kérdések megválaszolása után teljesebb képet kapunk a reáliakutatásról, és képesek leszünk felállítani egy olyan rendszert, amelyben elhelyezhetők a különböző felfogások.

A címben tudatosan használjuk a *reália* szót. Magyar nyelvterületen ugyanis ez terjedt el leginkább, a legtöbb fordításkutató ezt használja. Az utóbbi években történtek ugyan törekvések a reáliák másfajta elnevezésére, de mindeddig a *reália* maradt a győztes. A tanulmányban egyelőre reáliának fogunk nevezni minden olyan szót és kifejezést, mely a szó legszélesebb értelmében bármilyen kulturális vonatkozással rendelkezik. Ezt szeretnénk a későbbiekben jobban körülhatárolni és pontosítani. Dolgozatunk bevezető részében szinonimaként kívánjuk használni a *reáliát*, a *kulturálisan kötött jelenségeket* és a *kulturálisan kötött kifejezéseket*, az egyes szerzők értelmezésének ismertetésekor természetesen az általuk definiált terminusokat fogjuk használni.

1. A kultúra szerepe

Ebben az alfejezetben azt szeretnénk röviden bemutatni, milyen szerepet játszik a kultúra a fordításban. A kulturálisan kötött elemek vizsgálata interdiszciplináris kérdéseket vet fel, ezen a ponton találkozik a nyelvészet a fordítástudomány és az interkulturális kommunikáció kutatási problémáival. Mivel dolgozatunk kulturálisan kötött kifejezésekkel foglalkozik, a reália fogalmát is legfőképp a fordítástudomány használja, röviden szeretnénk kitérni az interkulturális kommunikációra és annak a fordítástudományhoz fűződő kapcsolatára.

A *kultúra* szót máshogyan használjuk a hétköznapi és a tudományos szóhasználatban. Míg a hétköznapi életben a kultúrán leginkább annak produktu-

¹ Részlet a szerző készülő doktori értekezéséből. A dolgozat német nyelvű, a tanulmányt a szerző fordította magyarra.

mait értjük (művészeti alkotások stb.), addig az interkulturális kommunikáció a kultúra szót jóval tágabb értelemben használja: a kultúra inkább társadalmi, emberi alkotó folyamat. Hidasi (2004: 11) ezt a következőképpen fogalmazza meg: „Egy-egy kultúra létrehoz és továbbörökít egy közös szimbólumrendszert, amely révén és által az adott kultúra tagjai érintkeznek, és a közösségi létüket szervezik”. E szerint a kultúraértelmezés szerint meg kell különböztetnünk látható (azaz tárgyiasult), valamint érzékelhető, illetve rejtett elemeket. Utóbbiak, mint például a szimbólumok, normák, értékek, elvárások és attitűdök, a kultúra legtöbb és legfajsúlyosabb alkotóelemei, amelyek elsajátítása nehéz feladat elé állít nyelvtanulót, üzletembert, fordítót és tolmácsot egyaránt. Míg azonban az első két csoport tagjai gyakorlati megfontolásokból jobban megkerülhetik a problematikus jelenségek használatát, addig a második csoportba tartozó, tudatos nyelvhasználók számára – munkájuk jellegénél fogva – sokszor kihívást jelentenek a metaforák, közmondások, szólások és mítoszok. Ezek szintén a kultúra részét képezik, Hidasi kulturális szimbólumoknak nevezi őket, ahol a kultúra, mint társadalmi termék jelenik meg, melynek ismeret- és normarendszerét a szocializáció során sajátítjuk el. Amennyiben idegen közegbe kerülünk, ez a képesség egyfajta szűrőként működik, hiszen az új élményeket, benyomásokat a saját kulturális rendszerünkön eresztjük át és dolgozzuk fel. Azonos kultúrából származó emberek fél szavakból is megértik egymást, míg különböző háttérrel rendelkezőknek sokkal több magyarázatra van szükségük. Ezt munkájuk során figyelembe kell venniük a fordítóknak is.

Úgy véljük, hogy az interkulturális kommunikáció kétszeresen is releváns a fordítástudomány számára: az előbbiekből következik, hogy a látható és rejtett dolgok egyaránt a kultúra részét képezik, tehát ezek a kulturálisan meghatározott jeltárgyak elsődlegesen relevánsak a fordítástudomány számára. Mivel azonban a jeltárgyak megnevezései, azaz a nyelvi jelek is a kultúra részét képezik, ezért másodlagosan a reáliák megnevezései is relevánsak.

Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az egy-egy jelenséghez való jelenítésrendelés bizonyítottan kultúrafüggő. Felfogásunkban, melyet a dolgozat mások felében kívánunk ismertetni, megkülönböztetett helyet foglalnak el az egy bizonyos kultúra által meghatározott jeltárgyak jelölésére szolgáló szavak és kifejezések mellett a kultúrában elterjedt szokások és rítusok.

2. A reáliák és a fordíthatóság kapcsolata

A fordítók számára a kulturálisan meghatározott jelenségek fordítása egyike a problematikus területeknek. Ez nemcsak nyelvi szinten, a szavak és a szavaknál nagyobb nyelvi megnyilatkozások szintjén jelenik meg. David Katan a fordítás és a kultúra összefüggéseit vizsgálva jóval nagyobb figyelmet szentel a kulturális viselkedésnormáknak és értékrendszereknek (Katan 1999). Ezek tanulmányozása azonban túlságosan messzire vinne bennünket a kultúra által meghatározott nyelvi elemek kutatásától.

A reáliákat általában a fordíthatóság kérdése kapcsán tárgyalják, gyakran általános érvennyel, egy bizonyos (nyelvi, vagy még inkább kulturális) keret,

kontextus meghatározása nélkül, amelyben a kultúraspecifikusság megjelenhet. Az általános felfogásnak is megvan a maga létjogosultsága, helyénvalóbb azonban a reália fogalmát konkrét nyelvpárok kapcsán tárgyalni, hiszen egy nyelvi jelről a kontextus ismerete nélkül nehezebb eldönteni, hogy reáliaként lép-e fel. A kulturálisan kötött elemek, reáliák stb. mindig két nyelv (és kultúra) viszonylatában értelmezhetők. A forrásnyelvi átlagolvasó számára a kultúrájára jellemző jeltárgy és annak elnevezése saját kulturális kontextusának része, ezért nem érzi ezek kulturális vetületét. Erre kutatásaink során jöttünk rá: olyan szavak és kifejezések keresése során, melyeknek kulturális jelentéskomponense is van, a célnyelvi átlagolvasó fejével kell gondolkozni, és azonnal össze kell vetni a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúrát.

Mindebből az következik, hogy a kulturálisan kötött elemek, reáliák stb. egyszerre kultúra- és nyelv-specifikusak, pontosabban nyelvpár-specifikusak. Két távolabbi kultúra viszonylatában egészen más szempontok kerülnek előtérbe, mint egymáshoz közel állók esetében, ahol két, egymásnak megfelelő jeltárgy elnevezését a kulturális különbségek mértékének köszönhetően nem tekintjük reáliának egymás nyelvében. Példaként szolgálhat a *puding* szó, amely ugyanazt a tejjel elkészített édességet jelöli a magyar és az osztrák/német kultúrában, az angol kultúrában azonban nem a fajra, hanem a nemre vonatkozik és többfajta desszertet, sőt sós tésztát is megnevez, amelyet a sült húshoz adnak vasárnap. (A fogalomhoz kapcsolódó lehetséges konnotációk természetesen különbözhetnek.)

Kujamäki egy másik szempontra hívja fel a figyelmet, amikor arról ír, hogy a fordítástudomány számára akkor válnak relevánssá az általa *reália-lexémáknak* nevezett nyelvi jelek, ha az általuk megnevezett reáliák egy bizonyos kultúra és/vagy egy bizonyos földrajzi területre jellemzők, tehát más kultúrában/földrajzi területen nem léteznek (Kujamäki 2004). Hozzáteszi, hogy ebből a szemléletből az következik, hogy a nyelvészetközpontú fordítástudomány a jeltárgyakat specifikumokként definiálta és azok elnevezéseit, azaz a reália-lexémákat, *nulla-lexémáknak* tekintette (pl. Reiss 1971, Koller 1983, Markstein 1998). Papp (2004) ezt azzal egészíti ki, hogy a célnyelvi ekvivalens hiánya miatt a forrásnyelvben jelzett fogalom széles szemantikai mezejét, asszociációs kötődéseit, érzelmi kapcsolódásait, hangulatát, stílusát egyaránt mérlegelni kényszerül a fordító. Ezek tudatában a fordítási folyamat végén a fordító szubjektív döntést hoz.

3. Terminológiai kérdések

Az előző részben azzal foglalkoztunk, hogy a reália mint a kultúra része milyen fordítási nehézségeket okozhat. A *reáliát* eddig gyakorlati okokból összefoglalóan használtuk az összes általunk ismert terminusra, mely kultúraspecifikus jelenséget jelöl. Mielőtt azonban hozzálátnánk az egyes terminusok ismertetéséhez és egy rendszer felállításához, tisztáznunk kell, hogy miért tekintjük terminológiai problémának a különböző elnevezések sokszínűségét.

„A terminológia egy-egy szakterület fogalmainak megnevezéseit jelenti” – írja Heltai (2004: 26), és hozzáteszi, hogy nem csak tudományos terminológia

létezik, hanem terminológiák alakultak ki az emberi tevékenység legkülönbözőbb területein is. Ilyen gyakorlati tevékenység lehet a fordítás, melynek tudományággá fejlődése során kialakult sajátos terminológiája. Kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy a gyakorlati tevékenységek terminológiája gyakran kevésbé pontos. Éppen ezzel a problémával találkozik az, aki a reáliafogalom változatait kívánja kutatni, hiszen a fordítás mint gyakorlati tevékenység során meg kell elégednünk olyan terminológiával, amellyel a fordítástudomány mint viszonylag új keletű tudományág már nem elégedhet meg.

Ebből következik, hogy először meg kell válaszolni azt a kérdést, miszerint a *reália* és az egyéb, kulturális nyelvi elemekre vonatkozó elnevezések, mint a *kultúra-specifikus kifejezés*, a *lakúna* és az *ekvivalencia nélküli kifejezés* stb., mennyiben tekinthetők terminusnak. A Heltai által felállított feltételrendszer alapján ezek az elnevezések félúton helyezkednek el a terminusok és a köznyelvi szavak között (Heltai 2004). Egyrészt megfelelnek a terminusok feltételeinek, hiszen a terminusoknak egy jelentésük van, amely pontos meghatározáson és a terminológia által jelölt fogalmak alá- és fölérendeltségi viszonyain alapul, nincsen szinonimájuk, továbbá kontextustól, pragmatikai tényezőktől függetlenek. Ebből az következik, hogy definíciójuk nem függhet az adott fordításkutató értelmezésétől.

Másrészt a terminusokat csak a beszédközösség egyes csoportjai használják, egy bizonyos szakterületen belül. A *reália* szó létezik köznyelvi szóként, általában valós, kézzelfogható dolgokra vonatkozik, ugyanakkor a nyelvészet, különösképpen pedig a fordítástudomány terminológiájába más jelentéssel került be. Meglepő azonban, hogy az általunk ismert nyelvészeti, illetve fordítástudományi szakszótárakban nem szerepel.

4. Rendet a káoszba – a rendszerezés szempontjai

Amint a bevezetésben említettük, a reáliákkal foglalkozó szakirodalom terminológiája és taxonómiája nem egységes. A szakirodalomban olvasható definíciókból és értelmezésekből arra lehet ugyan következtetni, hogy a fordításkutatók nagymértékben egyetértenek bizonyos tulajdonságokat illetően, de számos eltérés is megfigyelhető. A továbbiakban célunk egy olyan rendszer felállítása, amelyben a felfogások közös és eltérő pontjainak ismertetésével megkönnyítené az áttekintést. Az egyes meghatározások és definíciók előtt a fentebb említett közös pontokat kívánjuk felvázolni.

4.1 Jeltárgy vagy nyelvi jel?

Klaudy fontos problémát vet fel, amikor *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* című munkájában definiálja a *reáliát*. Egyetért Verescsagin és Kosztomarov (1973) felfogásával, mely szerint a *reália* terminus kettős értelmű, vonatkozhat a tárgyra és az azt megnevező szóra, a nyelvi jelre is (Klaudy 1999:60). Ennek értelmében Örkény egyperces novellájában például reália a téliszalámi, azaz a 'fűs-

tölt v. főtt, rendszerint szeletelve, hidegen fogyasztott, rúd alakú töltött húsáru' ugyanúgy, mint az azt jelölő *téliszalámi* szó. Ez a nyelvi kettősség végighúzódik a teljes reália-irodalmon, ezért fontosnak tartottuk már a dolgozat elején elkülöníteni egymástól a fogalom két jelentését, külön szeretnénk tárgyalni az általunk *jeltárgyi reáliáknak* és a *kulturálisán kötött elemnek* nevezett jelenségeket.

A fentiek alapján három különböző felfogást kell elkülönítenünk: az első a reáliát jeltárgynak, a második nyelvi jelnek tekinti. A harmadik eset akkor lép fel, ha a szerző a reália mindkét értelmezését lehetővé teszi, ebben az esetben ez a kettő általában elkülönül nyelvi szinten is. Reáliának általában a nyelvi jelet tekintjük, ezzel azonban nem minden fordításkutató ért egyet. Különösen a német nyelvű szakirodalomban figyelhető meg, hogy a reálián a jeltárgyat értik. Ez a felfogás hívebben tükrözi a hagyományos, köznapi értelmezést, hiszen a reália a *Magyar Értelmező Kéziszótár* és a leghasználatosabb német nyelvű értelmező szótár, a *Duden*, szerint egyaránt valóságos, kézzel fogható dolog. Nord több művében utal a reáliák fordításakor használatos stratégiákra, többek között a *Fertigkeit Übersetzen* című fordításdidaktikai kötetének glosszariumban a *reáliát* a következőképpen definiálja: a „reáliák olyan tárgyak vagy jelenségek, amelyek kizárólag egy adott kultúrában lépnek fel. Ezáltal a reáliák más kultúrák tagjai számára gyakran ismeretlenek vagy nehezen érthetők” (Nord 1999: 146).²

Hasonlóan gondolkodik Kujamäki (2004) is, aki magán a reálián a valóság dolgait és jelenségeit érti, legyen az politikai, társadalmi vagy intézményi jellegű. Ezt véleménye szerint ki lehetne bővíteni a nyelv jellegzetességeivel is, reália lenne ilyen értelemben egy dialektus is, de ezt a tág értelmezést végül elveti (a reáliák elnevezéseire pedig a *reália-lexéma*, *Realienlexem* kifejezést használja).

Annak ellenére, hogy a szakirodalom zöme a nyelvi jelet tekinti reáliának, találkozunk olyan felfogással is, ahol a reália-fogalmon belül nem különül el élesen egymástól a jeltárgy és a nyelvi jel, vagy az egyaránt vonatkozik mindkettőre. A reáliafogalom kettőssége, mint korábban említettük, tükröződik például Klaudy (1999) definíciójában is. Newmark (1988) nyelviileg is elkülöníti a jeltárgyat annak elnevezésétől, az előbbit *cultural object*-nek, 'kulturális tárgynak', az utóbbit *cultural word*-nek, 'kulturális szónak' nevezi.

Markstein (1998) a reáliát egy adott nép, ország, helység mindennapi életének, a politikának stb. elemeként definiálja, amelyeknek egy másik nép-nél, egy másik országban vagy egy másik helyen nincsen megfelelője. A reália hordozza egy nemzeti/etnikai képződmény identitását, egy, a szó legszélesebb értelmében vett nemzeti/etnikai kultúrát, amely egy országra, régióra vagy földrészre jellemző. Markstein elkülöníti a reáliákat a szókincs egyéb elemeitől, például a terminus technicusoktól, a nyelvjárásokban használatos szavaktól, és megállapítja, hogy egy jelenség idegensége még nem elég ahhoz, hogy a megnevezése reáliává váljon. Hozzáteszi továbbá, hogy reália csak az ember által teremtett vagy elgondolt jelenség lehet. Ebből következik, hogy a *Realie*

2 A tanulmányban szereplő szakirodalmi idézeteket a szerző fordította magyarra.

Markstein terminológiájában kettős értelmű – hiszen a jeltárgyat és a nyelvi jelet egyaránt vizsgálja –, ezért az összefoglaló táblázatban (4. 4) két helyen szerepel.

A reália nyelvi jelként jelenik meg a legtöbb felfogásban. Miután ezzel a nézettel értünk egyet, kutatásunk további részében ezt vesszük kiindulási pontnak. Hacsak máshogy nem térünk ki rá, a jeltárgyi reáliákat kizárjuk a kutatásból, a reáliákat kizárólag nyelvi jeleknek tekintjük.

4.2 Alá- vagy fölérendelt fogalom?

Az előző alfejezetben megtörtént a különböző reáliaértelmezések legfontosabb komponensének vizsgálata: elkülönítettük a nyelvi jelet a jeltárgytól. Ehhez képest másodlagos, de fontos szempont, hogy a reália fogalom milyen rendszerben lép fel, hol áll más fogalmakhoz képest, alá- vagy fölérendelt fogalomként jelenik-e meg.

A legtöbb szerző értelmezése szerint a reália fogalma fölérendelt fogalomként lép fel, a kulturálisan kötött elemeket bár gyakran a fordíthatatlan lexika kapcsán említik meg, de nem annak részeként. Mivel ez az általánosabb felfogás, ezért erre külön nem térünk ki, szeretnénk azonban röviden áttekinteni azokat az általunk ismert értelmezéseket, melyek szerint a reália egy tágabb csoport alcsoportjaként jelenik meg.

Barhudarov például a reáliákat a lefordíthatatlan szavak alcsoportjának tekinti, tehát alárendelt fogalomnak, és három csoportot különít el (Barhudarov 1975: 95f.). Az első csoportba tartoznak a személynevek, földrajzi megnevezések, hivatalok, szervezetek, újságok és hajók nevei, amelyeknek nincsen állandó ekvivalensük más nyelv szókészletében. A másodikba az ún. reáliákat, a harmadikba pedig azokat a lexikális elemeket sorolja, amelyeknek különböző (társadalmi/történelmi) okokból nincs ekvivalensük, ezeket „alkalmi kihagyások”-nak nevezi („szlucsajnie lakuni”).

Tellinger egy régi, illetve egy modern felfogásra hivatkozik, melyek jól tükrözik az alá- és fölérendeltségi viszonyokat (Tellinger 2005). Az első szerint a reáliák a nehezen fordítható ekvivalencia nélküli lexika fontos részét képezik, míg a modern, az orosz és szlovák fordításelméletben elterjedt, felfogás szerint az ún. etnokulturémák hiponimájaként lépnek fel.

Chesterman szintén alárendelt fogalomnak tekinti a reáliát, a *culture-bound term* hiponimái a reália és az allúzió (Chesterman 1997). Horváth a fordíthatóság kérdéseinek kapcsán különböző halmazokról beszél: a reáliákról és a fordíthatatlan elemekről, illetve ezek közös részéről, a fordíthatatlan reáliákról (Horváth 2004).

4.3 A denotatív és a konnotatív jelentés összefüggései

A reália fogalmak rendszerezésében fontos szerepet játszhat az egyes értelmezésekben a denotatív és a konnotatív jelentések megkülönböztetése. Az általános nyelvészeti, tehát nem fordítástudományi definíció szerint a jelentés összetett

viszony, és több, általában egyszerre érvényesülő fajtája van (Kugler és Tolcsvai Nagy 2000). Ezek közül most a denotatív és a konnotatív jelentést szeretnénk kiemelni. Denotatív jelentésnek tekintjük a jelölő és a jelölt között fennálló elsődleges viszonyt, amihez a többi jelentés kapcsolódhat. A konnotatív jelentés ezzel szemben tipikus tulajdonságokat és értékeket ad a jelentéshez, de annak nem része. A kulturálisan kötött elemek esetében, mint a lexika többi eleménél, két esetet különböztethetünk meg: amikor kizárólag denotatív jelentésük van, illetve, amikor ehhez konnotatív jelentés is párosul.

Az első csoportba azokat az értelmezéseket soroljuk, amelyek szerint a reália csak denotatív jelentéssel rendelkezik. Koller a következőket írja a denotatív ekvivalenciáról:

Im Hinblick auf die Kategorie der denotativen Äquivalenz stellt sich der Übersetzungswissenschaft die Aufgabe, sprachenpaarbezogen die potentiellen Äquivalenzbeziehungen zu beschreiben und anzugeben, welche Faktoren textueller Art die Wahl eines bestimmten Äquivalents im konkreten Übersetzungsfall bestimmen. (Koller 1992: 228)

Ennek értelmében a fordítástudomány feladata, hogy a lehetséges ekvivalenciaviszonyokat leírja és megadja, hogy egy konkrét fordítási esetben mely szövegtényezők határozzák meg az ekvivalens megfelelő kiválasztását.

A második csoportba tartozó felfogásokban a reália denotatív és konnotatív jelentéssel egyaránt rendelkezik: Koller kötetében ugyan a nyelvi kifejezések denotatív jelentését veszi figyelembe, és ennek megfelelően négy különböző megfeleléstípust különít el (*Entsprechungstypen*; Koller 1992), de hozzáteszi, hogy a denotatív nyelvi megformálásának specifikus módjával a denotatív jelentést kiegészítő konnotatív értékekkel ruházzuk fel azt.

Valló a topográfiai reáliák kapcsán a tulajdon- és köznevekhez kapcsolódó, a forrásnyelvi közösségre speciálisan jellemző konnotációkról, asszociatív, emotív többlettartalmakról beszél (Valló 2002). Hasonlóképpen ír Forgács (2004) arról, hogy a reáliáknak egy adott csoport számára többlettartalmuk, azaz konnotatív jelentésük van, emocionális töltetük folytán relevánsak, és a nyelvi jelet közösen használó csoport tagjaiban hasonló asszociációk sorát indítják el. Mi a második felfogással értünk egyet, úgy véljük, a reáliáknak valamelyest mindig van konnotatív jelentésük.

4.4 A felsorolt szempontok összefoglalása

Az eddig említett szempontokat ebben a táblázatban szeretnénk összefoglalni. A táblázatban egy + jelzi azokat a tulajdonságokat, melyek az adott szerző felfogásában jelen vannak, míg kérdőjellel jelöltük, amennyiben az adott jellegzetesség megléte nem egyértelmű. (1. táblázat)

Tanulmányunk a reália vagy kultúrafüggő jelenségek változatait vizsgálva különös hangsúlyt fektet a német nyelven megjelent szakirodalom ismertetésére, hiszen ez a magyar fordításkutatók körében kevésbé ismert. A magyar szak-

1. táblázat.
A különböző reáliafogalmak eltérései

Név		Jel- tárgy	Nyelvi jel	Konno- táció	Hiány	Hiponima
Klaudy	1994,1999	+	+			
Vlahov-Florin	1980		+	+		
Forgács	2004		+	+		
Tarnóczi	1966		+			
Kautz	2002		+		+	
Tellinger	2003		+			+
Barhudarov	1975, 1979		+			+
Valló	2002		+	+		
Baker,	1992	+ (?)	+		+	
Newmark,	1988	+	+			
Lendvai	1986, 1988	+	+	+		
Markstein	1998	+	+	+		
Hatim-Munday	2004		+			
Vinay-Darbelnet	1958,1995		+		+	
Koller	1992		?		+	
Metzler	2000		+			
Nord	1999	+				
Katan	1999	+	+		+	
Lossau	1993		+			
Levy	1969		+			
Helbig	2001		+			
Catford	1965	?	?	+	+	
Kade	1968		+		+	
Chesterman	1997	?	?			
Kujamäki	2004	+	+			

irodalomban általában az angol (és esetleg orosz vagy bolgár) nyelven megjelent tanulmányokra hivatkoznak.

Dolgozatunkban együtt szerepelnek azok a munkák, melyeknek egyetlen kutatási feladata a reáliákkal állt kapcsolatban, illetve azok, amelyekben az adott kutatók csak érintették a reáliákat. Elsődleges kutatási területként foglalkozik a reáliákkal Forgács (2004), Lendvai (1986, 1988), Tellingner (2003), Lossau (1993), Valló (2002), valamint Vlahov és Florin (1980) munkája. A többi szerzőnél különböző hangsúllyal szerepelnek a kulturálisan kötött elemek. Katan egy egész kötetben vizsgálja a fordítás és a kultúra viszonyát, a kulturálisan kötött lexika (*culture-bound lexis*) azonban nála háttérbe szorul (Katan 1999). Egyes szerzők a fordíthatatlanság kontextusában térnek ki a kultúrafüggetlenségre (Newmark 1988, Chesterman 1997, Catford 1965, Baker 1992), illetve az ekvivalencia kérdése kapcsán beszélnek erről a problémáról (Kade 1968, Koller 1992). A kulturálisan kötött elemek Markstein és Klaudy munkájában is nagyobb figyelmet kapnak (Markstein 1998, Klaudy 1999), a többi szerző inkább csak megemlíti, esetleg definiálja a reáliának megfelelő terminust.

5. A megoldás- vagy hiányközpontú szemlélet megjelenése a reália-kutatásban

A terminusok osztályozása közben feltűnően elvált egymástól egy általunk hiányközpontúnak nevezett szemlélet és egy, a hiány pótlására, a megoldás megtalálására irányuló szemlélet. Hiányközpontú szemléletnek tekintünk minden olyan felfogást, amely azt hangsúlyozza, hogy egy adott forrásnyelvvvel szemben a célnyelvből hiányzik egy nyelvi elem. Ez egyfajta negatív szemlélet, az elnevezések azonban kizárólag a megközelítésre vonatkoznak, és nem arra, hogy a fordítás során hiány lép fel a célnyelvi oldalon. Ugyanakkor nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a fordítók – bár számos nehézséggel találják magukat szemben – a legtöbb esetben találnak megoldást a célnyelvi hiány pótlására, legyen az az idegen szó megtartása, részleges átvétel vagy általánosító fordítás. Ezt a felfogást tükrözi az általunk megoldásközpontúnak nevezett szemlélet, mely pozitív hozzáállást tükröz.

Ebben a fejezetben a két különböző szemléletet igyekszünk bemutatni. Tesszük ezt azért, hogy a szakirodalomban megjelenő fogalmak, mint *reália*, *kultúra-specifikus kifejezés* stb., hogy csak a magyar nyelvű fogalmakról beszéljünk, elhelyezhetők legyenek egy olyan rendszerben, melynek két pólusa egyértelműen elkülöníthető egymástól. A továbbiakban először a megoldásközpontú szemlélethez tartozó felfogásokat mutatjuk be, azt követik a 5. 2 alfejezetben a hiányt hangsúlyozó szemléletek. A megnevezésekben is jól nyomon követhető kettősséget a 2. táblázat tükrözi.

2. táblázat
A hiány- és megoldásközpontú szemlélet

Hiányközpontú szemlélet		Megoldásközpontú szemlélet	
conceptual / lexical gap	Katan	reália	Nord, Kujamäki, Klaudy
culturally untranslatable item	Catford	cultural words	Newmark
fehlende Wörter	Kautz	Realienbezeichnung	Lossau
lacuna	Vinay-Darbelnet	culture-bound term	Chesterman
[lexikalische Lücke] ³ [Null-Äquivalenz]	Kade	national und historisch Spezifisches	Levy
Lücke	Koller	Kulturspezifika	Helbig
non-equivalence at word-level	Baker	landeskonventionelles v. kulturspezifisches Element	Koller
		(Bezeichnungs)-exotismus	Metzler
		culture-bound lexis	Katan

5.1 A megoldásközpontú megközelítés

Az általunk vizsgált szakirodalomban a megoldásközpontú szemlélet szélesebb körben terjedt el, amint ezt példákkal fogjuk bizonyítani. Ez a megközelítés azt hangsúlyozza, hogy a forrásnyelv és a célnyelv lexikai különbözőségei ellenére a legtöbb esetben van megoldás a fordítási nehézségek áthidalására. A fogalmak bemutatását a legszélesebb körben elterjedt fogalom, a *reália* bemutatásával kezdjük, hangsúlyt fektettünk továbbá a különböző nyelvekhez kapcsolódó iskolák szerinti csoportosítás bemutatására is.

³ A kapcsos zárójelben álló terminusokkal – nyelvi vagy egyéb nehézségek miatt – csak egy másik szerző hivatkozásában találkoztunk. A zárójellel szeretnénk érzékeltetni, hogy hivatkozásunk csak másodlagos.

5.1.1 Megoldásközpontú német reáliafogalmak és elnevezések

Realien = A terminus az általunk vizsgált német nyelvű szakirodalomban számos szerzőnél (pl. a finn Kujamäki 2004) a jeltárgyak megnevezésére szolgált, ennek ismertetésére a 4. 1 pontban már kitértünk.

A német nyelvű szakirodalomban nagyon elterjedt a *Realien* elnevezés. A fogalom használatakor azonban gondot okozhat az a tény, hogy a lexéma morfológiailag korlátozott alakban jelenik csak meg, a jelentősebb egynyelvű szótárak csakis többes számban tesznek róla említést, a német helyesírás-ellenőrző program is hibaként húzza alá a *Realie* alakot. Ennek oka abban keresendő, hogy a német nyelvű értelmező szótárakban – a magyar értelmező szótárakkal azonos módon – a *Realien* szóalak nem nyelvészeti terminus technicusként szerepel, hanem – a *Magyar Értelmező Kéziszótár*hoz hasonlóan – elsődleges jelentésként ’tényleges dolgokat, tények’-et ad meg (Duden 1994):

- Realien* (Pl.): 1. wirkliche Dinge, Tatsachen,
2. Sachkenntnisse
3. (veraltet) Naturwissenschaften

A német nyelvű szakirodalomban Markstein az egyetlen, aki a megnevezést egyes számban is használta, szóhasználata azonban nem volt konzekvens, a német nyelvi rendszer normájának megfelelően többes számban a *Realien*, illetve a latin többes számú *Realia* egyaránt megjelenik nála ugyanabban a tanulmányban (Markstein 1998). Markstein tágabb értelmezéssel dolgozik, alapvetően az egy népre, helysége, országra, földrészre jellemző elemeket érti a *Realien* fogalmán.

Forgácshoz hasonlóan beleérti a nyelvi reáliákat is: a nominális szókapcsolatokat (üdvözlő és búcsúformulákat, megszólítást), sőt bizonyos kontextusokban az interjekciók és a gesztusok is lehetnek reáliák, de – Forgácscsal ellentétben – Markstein kizárja a szólásokat, idiomatikus fordulatokat és közmondásokat. A fogalmat használja még Koller is, a *Lücke*, a *landeskonventionelles*, illetve a *kulturspezifisches Element* szinonimájaként (Koller 1992).

Realienlexem = Kujamäki jelentősége – különösen saját munkánk számára –, hogy nagyon jól használható definíciót ad meg. Kutatásaink során ugyanis ő volt az egyik, aki egyértelműen és nyelviileg is elkülöníti egymástól a nyelvi jelre és a jeltárgyra vonatkozó elnevezést (*Realienlexeme*, illetve *Realien*; Kujamäki 2004). Míg több kutatónál vagy az egyik vagy a másik értelmezés került előtérbe, Kujamäki cikkében egymás mellett szerepel a két fogalom. A szerző a reálialexémát a következőképpen definiálja: „Sprachlich werden Realien bezeichnet durch Realienlexeme und zwar sowohl durch Prädikate (Substantive, Verben etc.) als auch durch singuläre Termini (Eigennamen, definite Kennzeichnungen) [...]” (Kujamäki 2004: 920).

Soziokulturelle Realien = Ide tartoznak azok az elnevezések is, amelyek tartalmazzák a *Realien*-tagot. Kupsch-Losereit kétfajta nyelvkultúra-specifikus tudást különít el: *kulturell geprägtes Sach- und Denotatswissen* és *Wissen von kul-*

turkreisspezifischen Sachverhalten und kulturspezifischen Realia (Kupsch-Losereit 1999). Az elsőn a szerző a kulturálisan meghatározott tárgyi és denotációs tudást érti, az ún. reália-lexémákat (*Realienlexeme*), a másodikon pedig a kultúrkör-specifikus valóságra és a kultúra-specifikus reáliákra vonatkozik. A második meghatározás alá esik mindaz, amit a szakirodalom országismereti specifikumokként emlegethet: azaz a történelmi-földrajzi elnevezések és nevek, politikai szakkifejezések, társadalomtörténeti reáliák, intézmények és rangok, beosztások nevei, az étlapokon szereplő terminológia, illetve a turisztikai prospektusokra jellemző szóválasztás, ahol is a szerzők a *couleur locale* visszaadására törekcszenek.

Realienbezeichnungen = A *Realienbezeichnung* a német nyelvű szakirodalomban a *Realien* szinonimájaként jelenik meg (Lossau 1993, Kujamäki 2004, Kautz 2002), az összetett szó második eleméből (*Bezeichnung* 'elnevezés, megnevezés') következik, hogy a reáliát nyelvi jelként értelmezik. Lossau kötetében a Petőfi-fordításokban előforduló kulturálisan kötött kifejezéseket vizsgálja, ezért az általa reália-elnevezéseknek nevezett jelenség fogalmi tartalma szűkebb, mint más fordításkutatóknál, hiszen elsősorban az Alfölddel kapcsolatos szavakat vizsgálja. A röviden reáliának nevezett nyelvi jelenségek a magyar valóságot megjelenítő eszközökként lépnek fel, olyan nyelvi eszközök alakjában, melyek a leírt tájnak és kultúrának a specifikumát, tudniillik a magyart fejezik ki (az egyes csoportokat ld. 1. 9.). A *reálián* tehát alapvetően konkrét egységeket ért, amelyek egy kultúrához és/vagy egy földrajzi tájhoz kötődnek, azaz többek között egy táj sajátos képződményeit, állat- és növényvilágát írják le. Ezt azzal egészíti ki, hogy azok, az egyes konkrétumokat megnevező lexémák is nyelvi reáliák, amelyek csak a célkultúra szemszögéből jellemzőek a kiinduló kultúrára.

Eddig a magyar és a német nyelvű szakirodalomban leginkább elterjedt elnevezést, a *reália* fogalmát tekintettük át. Az általunk feldolgozott szakirodalomban azonban a *reália* közel sem az egyetlen terminus a kulturálisan kötött elemek megnevezésére, ezért dolgozatunk következő fejezetében más elnevezések ismertetésére teszünk kísérletet. Ezekre az elnevezésekre általában az jellemző, hogy – a reáliával ellentétben – inkább egy-egy szerző nevéhez köthetők.

Landeskonventionelles oder kulturspezifisches Element = Koller fordítástudományi kötetében a **megoldás-központú** és a hiányközpontú szemlélet egyaránt megjelenik, de az előbbi jellemzőbb felfogására: a *Realien* mellett szinonimaként nevezi meg az egy ország konvencióira jellemző, illetve a kultúra-specifikus elemeket (Koller 1992).

Kulturspezifika = A kulturálisan kötött lexika problematikáját a de Gruyter kiadónál megjelent *Deutsch als Fremdsprache* című kötet (Helbig et al. 2001) elsősorban nyelvpedagógiai-didaktikai szempontok figyelembevételével vizsgálja. A kötetben olvasható cikk szerzője szerint minél nagyobb a kulturális távolság, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy az idegen nyelvet használó ún. kultúra-specifikumokra (*Kulturspezifika*) bukkan, amelyeket a közös kulturális tapasztalatok hiánya miatt nem lehet minden további nélkül egy másik nyelvre lefordítani. A tanulmány nyelvpárspecifikusan, a német és

a madagaszkári nyelv viszonylatában vizsgálja a jelenséget, és kultúra-specifikumnak tekintik az ételek és italok, a családi viszonyok elnevezéseit, vallási és tradicionális rítusokat, illetve a családi közösségek mindennapi életében fellépő jelenségeket.

Das national und historisch Spezifische = A fordítás egy másik aspektusára hívja fel a figyelmet Levy (1969) művének harmadik fejezetében. A szerző a fordíthatóság kérdéseit, pontosabban a fordítás esztétikai problémáit, vizsgálva ír a nemzeti és történelmi sajátosságokról. Definíciója értelmében egy mű fordítása azt jelenti, hogy az eredetit más nyelvi anyaggal fejezzük ki, miközben megtartjuk a tartalom és forma egységét. Hangsúlyozza, hogy nem elég a helyre és időre utaló elemek jelentését visszaadni, azok koloritértékét is meg kell tartani.

(Bezeichnungen)exotismus, exotisches Element = Igazi terminológiai csemegének tűnik a Metzler nevével fémjelzett lexikonsorozat nyelvészeti kötetében szereplő *Bezeichnungsexotismus* kifejezés (*Metzler Lexikon Sprache* 1993). A *megnevezési egzotizmus*ként fordítható fogalom olyan jövevényszóra vonatkozik, amely forrásnyelvi szóval jelöli az egy adott kultúra vagy társadalom számára ismert tárgyat vagy tényállást. Ilyen esetekben az idegen elemet az eredeti, forrásnyelvi alakjában veszi át a fordító. Nord is utal az egzotizmus meglétére, de inkább fordítási műveletként beszél róla (Nord 1999).

5.1.2 Megoldásközpontú angol elnevezések

Az angol nyelvű szakirodalomban elsősorban azok a megnevezések terjedtek el, amelyekben a *cultural* 'kulturális' szó szerepel jelzőként: *culture-bound term*, *culture-bound lexis*, *cultural word*, *cultural item*. Az általunk ismert és vizsgált művek szerzői kizárólag érintőlegesen foglalkoztak a nyelvben megjelenő kulturálisan meghatározott szavakkal. A nyomtatásban megjelent cikkek egyikében sem talákoztunk a *realia* fogalommal, holott az internet több ezer találatot jelölt meg a „*realia, translation*” keresőfogalmakra. (Az itt felsorolt fogalmak mellett talákoztunk még a *cultural reference*-szel is.)

Culture-bound term = Chesterman a *kulturálisan kötött kifejezést* használja (Chesterman 1997). A szerző a kultúra szintjén vizsgálja a fordíthatóság kérdéseit, hiperonimaként használja a terminust, amelynek lehetséges kohiponimái a reáliák és az allúziók.

Culture-bound lexis = Katan a fordítási nehézségekre ajánlott stratégia, a *chunking* kapcsán elkülöníti a kulturálisan kötött lexikát a kulturálisan kötött viselkedéstől és a kulturális értékektől. Egy személynév (*Maxwell House*, Katan 1999: 151f.) példáján mutatja be a lexikát érintő problémákat, és kiemeli, hogy ezek fordítása különösen az asszociációk és konnotációk megléte miatt jelent kihívást, ebben az esetben azért, mert a személynév egyben egy kávémarca is, mely ismeretlen lehet a célnyelvi olvasók számára.

Cultural word = Newmark (1988) elkülöníti a kulturális szavakat a kulturális tárgyaktól (*cultural objects*) és a *cultural focus*, valamint a *cultural word* ismertetésével közelíti meg a kultúra és a nyelv összefüggéseinek problema-

tikáját. Abból indul ki, hogy minden kultúrában létezik az ún. *cultural focus*, a kulturális fókusz (a terminus nem új keletű, Nida is említi; Nida és Taber 1969: 199), azaz minden kultúrában létezik a nyelven kívüli világnak egy olyan szelete, amely a kultúra tagjai számára nagyobb jelentőséggel bír. A megkülönböztető figyelem eredményeképpen a nyelv speciális terminológiát hoz létre. A szerző példaként említi, hogy az angoloknak a köznyelvben is több, a krikettel kapcsolatos kifejezésük használatos, míg a német kultúrában fontos szerepet játszhatnak a különböző kolbászfajták és azok megnevezései. Az általa kulturális szavaknak nevezett szókincs véleménye szerint könnyen felismerhető, mert elemei egy adott nyelvhez kapcsolódnak, és nincsen szó szerinti megfelelőjük.

Cultural item = Hatim és Munday a kötetük végén található glosszáriumban egy fordítási műveletet, illetve annak eredményét kapcsolják össze a reáliák problematikájával (*borrowing*; Hatim és Munday 2004). A morfológiában már elterjedt *szóátvétel* fogalom használatát terjesztik ki egy olyan műveletre, amely során a *cultural item*-nek, azaz a kulturális elem, mint például a francia *baguette* és az orosz *rubel* [a szerzők példái], változtatás nélkül kerül át a forrásnyelvből a célnyelvbe, hogy ott a célnyelvi szövegnek idegen karaktert kölcsönözzön.

5.2 Hiányközpontú szemlélet

Az előző fejezetben áttekintettük azokat a felfogásokat, amelyek abból indultak ki, hogy a fordítás során a fordító képes egy vagy akár több megoldást is találni a célnyelvből hiányzó jeltárgy, illetve annak megnevezésére szolgáló nyelvi jel megfeleltetésére. Ez a pozitívista szemlélet a kulturálisan kötött elemeket összefoglaló nyelvi terminus kapcsán ezt a megoldást hangsúlyozza. Ezzel szemben megjelenik a szakirodalomban egy olyan szemlélet is, amely inkább abból indul ki, hogy a célnyelvben hiány lép fel, valami hiányzik a szókincsből.

5.2.1 Hiányközpontú német elnevezések

Lücke = Koller a német szakirodalom elismert alakja. Művében az ekvivalencia-fogalom kapcsán öt ekvivalencia-típust különböztet meg, ezek közül az *egy-a-nullához-megfelelés* tulajdonképpen a *Lücke* 'hiány' fogalmának felel meg. Koller ezt a két fogalmat szinonimaként használja (Koller 1992). A hiánynak nevezett jelenség tulajdonképpen csak átmenetinek, ideiglenesnek tekinthető, a fordító feladata ugyanis ennek a hiánynak a pótlása. A német nyelvű szakirodalom a *Lücke* kifejezést ugyanakkor más értelemben is használja. Hamis hiánynak, azaz *unechte Lücke*-nek nevezi Koller az egy-a-sokhoz-ekvivalenciát, azaz a diverzifikációt, amikor az adott nyelvben hiányzik a hiperonima (Koller 1992). Példaként a svéd nyelvet hozza fel, ahol nem létezik egy szó a 'nagyapa' jelentés kifejezésére, ugyanakkor az anyai és az apai ágú nagyapát megnevező *morfar* és *farfar* szavak együttesen lefedik az általánosabb *nagyapát*.

A *Lücke* fogalmát (és a *lexikalische Lücke* szókapcsolatot, l. lejjebb) a *Metzler Lexikon Sprache* is definiálja, az ott olvasható jelentése azonban nem hasz-

nálatos a fordítástudományban (Metzler 2000). Ennek oka, hogy a lexikon a *Lücke*-fogalmon olyan képzett szót ért, amely ugyan az adott nyelvi rendszerben lehetséges hangsor, és kommunikációs szempontból is értelmes lenne, de mégsem realizálódik, mert már létezik homonim kifejezés. A lexikon a *Lücke* francia ekvivalenseként a *lacuna*, angol megfelelőjeként a *gap* szót adja meg, amelyek dolgozatunkban is szerepelnek, de fordítástudományi értelemben a *reália* szinonimájaként.

Lexikalische Lücke = Wills 1977-ben megjelent kötete átfogó képet nyújt a különböző nyelveken megjelent fordítástudományi felfogásokról. A fordítási ekvivalencia (*Übersetzungsäquivalenz*) kapcsán többek között Kade munkásságára is kitér, aki lexikai hiányon a *langue* szintjén megjelenő egy-a-nullához-megfelelést érti (Kade 1968).

Null-Äquivalenz = Kade az ekvivalencia hiányáról, szó szerint nulla-ekvivalenciáról beszél, amennyiben egy forrásnyelvi lexikai egység hiányzik a célnyelvből (Kade 1968), azaz a *langue* szintjén egy-a-nullához-megfelelésként (vö. Koller 1992) értékelendő lexikai hiány (*lexikalische Lücke*) lép fel a forrásnyelvben.

Fehlende Wörter = Kautz – a *Realien-Bezeichnung* mellett – a *hiányzó szavak* kifejezést is használja mint a lexikát érintő nyelvpárspecifikus fordítási nehézséget, de nem tér ki rá bővebben (Kautz 2002).

5.2.2 Hiányközpontú angol elnevezések

Culturally untranslatable item = Catford szintén a fordíthatóság kapcsán tér ki a „kulturálisan fordíthatatlan” szavak ismertetésére (Catford 1965). Az angol nyelvű fordítástudomány egyik alpművének tartott kötetében háromfajta fordíthatatlanságot különböztet meg: a nyelvészeti, a kulturális és a kollokációs fordíthatatlanságot, azaz *linguistic*, *cultural* és *collocational untranslatability*. A dolgozatunk szempontjából releváns kulturális fordíthatatlanságot Catford így definiálja: „Cultural untranslatability occurs when a situational feature, functionally relevant for the SL text is completely absent from the culture of which the TL is a part.” (Catford 1965: 99) Ebből az következik, hogy akkor beszélünk kulturális fordíthatatlanságról, ha funkcionálisan releváns, egy adott szituációhoz kötött jegyek hiányoznak a célnyelvből. Catford ugyan példákkal illusztrálja a kulturális fordíthatatlanságot, a szókincs szintjén való megjelenését azonban nem definiálja.

Lexical gap, conceptual gap = David Katan, akinek a nevét már a megoldásközpontú megközelítések kapcsán is megemlítettük, egy egész kötetet szentelt a fordítás és a kultúra összefüggéseinek tanulmányozásának (Katan 1999). Ebben a kötetben a fordítási nehézségeket az interkulturális kommunikáció egésze felől, az eltérő kulturális háttér szemszögéből vizsgálja, és nem a fordítandó lexika szintjén, ezért csak egy-egy rövid fejezetben tér ki a *culture-bound lexis* (‘kulturálisan kötött lexika’) és a *lexical and conceptual gaps* (‘lexikai és fogalmi hiány’) kérdésére. A szerző példákon keresztül bemutatja a kulturális jelenségeket, de nem ad kielégítő és egyértelmű definíciót: „Apart from dif-

ferent ways of categorizing what is seen, [...], languages can lack the concept itself. In this case there are a number of alternatives” (Katan 1999: 80f).

Lacuna/lacune = A lakúna fogalmat Vinay és Darbelnet a fordítás során fellépő veszteségek illusztrálására használja (Vinay-Darbelnet 1958, 1995). Amint először francia majd angol nyelven megjelent könyvük glosszáriumában említik, a veszteség oka egy strukturális, stilisztikai vagy metanyelvi eszköz hiánya a célnyelvben, és az üzenet egy részét ennek köszönhetően lehetetlen továbbítani. A szerzőpáros a lakúnát egy olyan speciális esetnek tartja, mely akkor lép fel, ha egy forrásnyelvi fogalomnak nincs megfelelője a célnyelvben, azaz „the absence of an expression form in the target language for a concept in the source language” (Vinay-Darbelnet 1995: 344). Maga a szó egyébként latin eredetű szó, konkrét értelme ’mélyedés’, ’gödör’, ’lyuk’, átvitt értelemben, például a nyelvészetben is, hézagra, résre, veszteségre vagy kárra utal. Dolgozatunkban a *hiány* szóval fordítottuk, hiszen német ekvivalense (*Lücke*) is erre utal. A *lakuna* megnevezés az orosz nyelvű szakirodalomban is használatos (Barhudarov 1975: 95-96, idézi Tellinger 2003).

Non-equivalence at word level = Az angol nyelven megjelenő szakcikkekben a reáliafogalmak inkább megoldásközpontúak és elnevezésükben is utalnak a kultúrára, pl. *cultural word*, *cultural item*, *culture-bound term*. Kivételt képez ez alól Baker, aki más oldalról közelíti meg a fordíthatóság problémakörét. A *non-equivalence at word level* kifejezéssel azt az esetet írja le, amikor a szavak szintjén nincsen valaminek megfelelője, ekvivalenciája, azaz „the target language has no direct equivalent for a word which occurs in the source text” (Baker 1992: 20). Ez sokkal tágabb értelmezés, hiszen tartalmazza azokat az eseteket is, amikor a fordíthatatlanságnak nem kulturális, hanem nyelvi okai vannak. Ezeket 11 csoportban foglalja össze, melyeknek egy része nem egy adott kultúra által meghatározott jelenség megnyilvánulása, hanem egy adott nyelvre, sőt az adott nyelvhasználatra jellemző. A másik szembevetendő különbség az, hogy Baker a műveleteken, stratégiákon keresztül mutatja be a fordítási nehézséget jelentő jelenségeket, melyeknek nagyobb része nem felel meg az általunk képviselt reália-felfogásnak, eltérő a fogalmi tartalmuk is.

Dolgozatunk kizárólag a valamely kultúrára jellemző lexikát vizsgálja, ezért figyelmen kívül hagytuk azokat a csoportokat, ahol *nyelvi fordíthatatlanságról* van szó (l. Catford 1965). Véleményünk szerint a Baker által felsorolt 11 csoport közül csak az első három rendelkezik kulturális komponenssel, függ össze egy adott kultúra nyelven kívüli valóságával, ezek a következők: 1. A célnyelvben teljesen ismeretlen egy adott fogalom, ami lehet elvont vagy konkrét, vallási hiedelem, társadalmi szokás, vagy akár egy étel megnevezése. 2. A célkultúra ismeri ugyan a forrásnyelvi fogalmat, de nem lexikalizálta. 3. A forrásnyelvi szó szemantikailag nagyon komplex, ami nem jelenti szükségszerűen azt, hogy morfológiailag is az (Baker 1992:17-26).

6. Egyéb elnevezések

Másfajta szemlélet érvényesül a szlavisztikai szakirodalomban, amellyel Tellinger (2003) foglalkozott mélyrehatóbban. A szépirodalmi művekben fellépő reáliák vizsgálata során összefoglalta a szlavista tradíciót, melyben az **etnokultúréma** fogalma terjedt el az ekvivalencia nélküli lexika megnevezésére. Kizárólag a szlavisztikai szakirodalomban jelenik meg, ott is fölérendelt fogalomként áll. Tellinger példaként Juraj Sipkót említi, aki személynevek és irodalmi hősök neveit, a különböző reáliák megnevezéseit, megszólításokat és érzelmi kifejezéseket tekinti *etnokulturémának* (Sipko 1999).

A teljesség kedvéért megemlítendő Tarnóczy *Fordítókalauz* című munkája, mely a hatvanas évek közepén jelent meg (Tarnóczy 1966). A könyv magyar nyelvterületen az első ilyen jellegű mű volt, gyakorlati útmutatóként szolgálta a hivatásos fordítók és tolmácsok munkáját. Tarnóczy nem használja sem a *reáliát*, sem más megnevezést. Történeti áttekintésünkbe azért kerülhetett mégis be, mert két külön fejezetben is kitér arra, hogy mit nem kell és mit nem szabad lefordítani. A példákhoz fűzött magyarázataiban szereplő okfejtésből lehet következtetni arra, hogy ezek részben egy adott nyelvre, részben pedig egy adott kultúrára jellemző nyelvi kifejezések. Tarnóczy csak a csoportokat sorolja fel, közös nevet nem ad nekik. A le nem fordítandó elemeket két csoportba sorolja, aszerint hogy nem szabad vagy nem kell-e lefordítani őket. Az első csoportban szerepelnek az idegen kifejezések vagy mondatok, az ún. történelmi klisék, a történelmi fogalmak, a történelmi címek és rangok, az alkotmányjogi elnevezések, a művészi alkotások címei, a művészeti korszakok, stílusirányzatok, a mai címek és rangok, oklevelek, a trágárságok, a földrajzi és éghajlati kifejezések, a néprajzi kifejezések. A második csoportban, azaz le nem fordítandó elemekként jelennek meg a személyi tulajdonnevek, a család- és személynevek, a középkori állandó jelzők, a származásra utaló viszonyszók, a földrajzi tulajdonnevek, a nemzetközi szavak, az idézetek, a pénz- és mértékrendszerek, illetve a zenei szakkifejezések. A négy pontban felállított rendszerből kiindulva világossá válik, hogy Tarnóczy is a kulturálisan kötött jelenségekről és azok megnevezéseiről beszél, még ha nem is foglalja őket össze egy nyelvészeti fogalommal.

7. Összefoglaló táblázat

Az alábbi táblázat időrendben foglalja össze a kulturálisan meghatározott kifejezések megnevezésére használt legfontosabb terminus technicusokat (a teljesség érdekében a táblázatban szerepelnek a magyar szakirodalomban elterjedt kifejezések is). Külön feltüntetjük a kifejezések eredeti alakját, szó szerinti magyar fordításukat, valamint az évszámot, amikor az adott kifejezés ismereteink szerint először felbukkant. (A Tarnóczy neve mellett szereplő jel a megnevezés hiányára utal.) (3. táblázat)

3. táblázat
A reália-elnevezéseket összefoglaló táblázatok

Szerző	A megjelenés éve	Terminus	A terminus magyar fordítása	A megjelenés nyelve
Vinay-Darbelnet	1958	lacune	lakúna	francia
Catford	1965	culturally untranslatable item	Kulturálisan fordíthatatlan elemek	angol
Tarnóczy	1966	—		magyar
Levy	1969	das national und historisch Spezifische	nemzeti és történelmi specifikum	német
Kade	1968	[Null-Äquivalenz]	ekvivalencia nélküli kifejezés	német
		[lexikalische Lücke]	lexikai hiány	
Barhudarov	1975	[reáliák]		orosz
Barchudarow	1979	[reáliák]		német
Vlahov-Florin	1980	[reália]		bolgár
Lendvai	1986	(nyelvi) reáliák		magyar
Newmark	1988	cultural words	kulturális szavak	
Baker	1992	Non-equivalence at word level	szószinten jelentkező ekvivalenciahiány	angol
Lossau	1993	Realienbezeichnung Realien	reáliaelnevezés, reália	német
Metzler	1993/2000	(Bezeichnungs)-exotismus	(elnevezési) egzotizmus	német
Klaudy	1994	reália		magyar
Koller	1995	Lücke landeskonventionelles v. kulturspezifisches Element	hiány országra jellemző illetve kultúra-specifikus elem	német

Vinay-Darbelnet	1995	lacuna lacune	lakúna	angol francia
Chesterman	1997	culture-bound term	kulturálisan kötött kifejezés	angol
Markstein	1998	Realia Realien	reália	német
Sipko	1999	[Ethnokulturem]	etnokulturéma	szlovák
Katan	1999	culture-bound lexis conceptual gap lexical gap	kulturálisan kötött lexika fogalmi hiány lexikai hiány	angol
Klaudy	1999	reália		magyar
Nord	1999	Realien exotische Elemente	reáliák egzotikus elemek	német
Valló	2002	(kulturális) reália		magyar
Heltai	2001	megfelelő ekvivalen- cia nélküli lexika		magyar
Helbig et al.	2001	Kulturspezifika	kultúraspecifiku- mok	német
Kautz	2002	Realien-Bezeich- nung fehlende Wörter	reáliaelnevezés hiányzó szavak	német
Horváth	2004	reália		magyar
Tellinger	2004/2005	reália/ Realien/ réalie		német, magyar szlovák
Vermes	2004	kultúra-specifikus kifejezés		magyar
Forgács	2004	reália		magyar
Kujamäki	2004	Realienlexem	reália-lexéma	német
Hatim-Munday	2004	cultural item	kulturális elem	angol
Papp	2004	reália		magyar

8. A reáliafogalmak összefoglalása

A legtöbb értelmezés közös mozzanata, hogy a reáliáknak, kultúra-specifikus szavaknak stb. nincsen célnyelvi megfelelőjük, ekvivalensük. Ez a megállapítás azonban csak a felszínen tűnik igaznak, hiszen a létező fordítások nagy tömege mind azt bizonyítja, hogy a fordítók minden esetben találtak – többé vagy kevésbé adekvát – megoldást. Két nyelv viszonylatában számos esetben létezhet lexikai hiány, ami az esetek nagy részében már a forráskultúrára jellemző jeltárgy idegenségéből fakad. Ahhoz, hogy kellő alapossággal tudjuk kutatni a kulturálisan kötött elemeket, elkerülhetetlen egy olyan definíció megfogalmazása, amely alapján dolgozni fogunk. Dolgozatunkban Forgács (2004) értelmezéséből indulunk ki, aki reáliának tekint minden olyan nyelvi jelet vagy jelkapcsolatot, amely összefügg egy adott korban a jelhasználók mindennapi életével (a legtágabb értelemben) és e csoport számára többlettartalommal, konnotatív jelentéssel, emocionális töltettel rendelkezik.

Dolgozatunkban *reálialexémának* nevezünk minden olyan nyelvi megnyilvánulást, mely egy adott közösségre jellemző, annak tagjaiban a közel közös háttértudásnak köszönhetően hasonló asszociációkat hív elő, konnotatív jelentése, érzelmi töltete van.

Ezen a helyen szeretnénk kitérni egy másik szempontra is: Egy reália-lexémának két feltételnek kell megfelelnie. Egyrészt reália-lexéma az, ami egy adott közösség tagjaiban közel azonos asszociációkat hív elő, ami a közösség mindennapjaival kapcsolatos. Ezt a funkciót a forrásnyelvi kultúra átlagos képviselője nem mindig ismeri fel, hiszen az adott nyelvi megnyilvánulás saját világának, kultúrájának, mindennapjainak része. Ugyanakkor véleményünk szerint egy reália-lexéma azáltal válik azzá, hogy egy másik közösség számára nem rendelkezik ezzel a többlettartalommal. Az idegen közösség tagjai vagy nem ismerik az adott nyelvi megnyilvánulást és belőlük esetleg más asszociációkat hív elő, vagy teljesen félreértik. Ezt a fordítónak kötelező figyelembe vennie.

9. A reália-fogalom tartalma

Az előző részben azzal foglalkoztunk, hogy a különböző nyelveken megjelent szakirodalomban nagymértékű bizonytalanság és heterogenitás uralkodik a *reália* terminust illetően. A különböző felfogások közös pontja, hogy egy adott forrásnyelv szókincsének olyan részéről van szó, amely elsődlegesen hiányzik egy másik nyelv, a célnyelv szókincséből, illetve, hogy ez a szókincs a nyelvvel kapcsolatos kultúra által meghatározott jelenség. Ennek gyökere, azaz kiindulópontja abban keresendő, hogy ezek az elemek nehezen fordíthatók, elsősorban azért, mert kulturálisan meghatározottak. Az előző fejezetben áttekintettük a megnevezés körüli vitát, egyet-nem-értést, és megkíséreltük egy rendszer felállítását arra vonatkozóan, hogy ki hol mit mondott a reáliákról. A fogalom tartalma szintén nem homogén a szakirodalomban, ezért ebben az alfejezet-

ben arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen kategóriákat tartalmaz a fogalom.

9.1 A reáliafogalmak tartalmának vizsgálata

Lendvai nevéhez fűződik a szakirodalomban szereplő legalaposabb felosztás, melyet a csoportok és alcsoportok száma szerint Vlahov és Florin, illetve Forgács Erzsébet csoportosítása követ (Lendvai 1986, Vlahov-Florin 1980, Forgács 2004). Az alcsoportok magas száma miatt hasznosnak tűnt ezt a felosztást venni alapul és ezzel összehasonlítani a többi kutató alcsoportjait.

Más-más viszonylatban történt az osztályozás a táblázatban szereplő fordításkutatók munkájában: Vlahov és Florin (1980) elsőként osztályozták a reáliákat, ez a felosztás Klaudynak (1999) köszönhetően terjedt el a magyar szakirodalomban. Lossau és Newmark a német és az angol nyelvű szakirodalmat reprezentálják, míg Tarnóczi osztályozását gyakorlati okokból vettük fel. Tarnóczi (1966) – amint ezt a 1. 6 pontban bemutattuk –, nem osztályozta a fordítási nehézségeket okozó elemeket a fordítástudomány szempontjai szerint, de könyvében le nem fordítandó szavakról és kifejezésekről ír, ami a végeredményt tekintve megfelel a lefordíthatatlan elemeknek. Valló egy konkrét korpusz – Harold Pinter magyarul is megjelent drámái alapján – osztályozta a kulturális reáliákat, amelyek tehát az angolszász és a magyar kultúra viszonylatában vizsgálják az elemek kulturális meghatározottságát (Valló 2002)

Lendvai felosztásában a csoportok és alcsoportok három szinten mozognak. A legfelső szinten helyezkednek el a legtágabb csoportok, ezekből hatot különböztet meg: I. A természeti valóságháttér, II. Az ország népessége, III. Az anyagi kultúra, IV. Az állam szerkezete, V. Szellemi kultúra, VI. Az orosz ember és az orosz nyelv.

Lendvai kandidátusi értekezése nyelvpárspecifikus, csoportosítása kizárólag az orosz és a magyar nyelv viszonylatában fellépő reáliákra vonatkozik. A VI. csoport (*VI. Az orosz ember és az orosz nyelv*) kutatásunk szempontjából nem releváns. A szerző széleskörű felosztása ugyanakkor nagymértékben megkönnyítené a többi fordításkutató csoportosításának rendszerezését.

Munkánk során Lendvai csoportjaiból és alcsoportjaiból indultunk ki, és azt vizsgáltuk, hogy ezek szerepelnek-e más kutatók felosztásában. A legfelső szinten elhelyezkedő nem-meghatározásoktól (pl. *I. Természeti valóságháttér*) eltekintettünk, és csoportnak neveztük el az egy szinttel lejjebb elhelyezkedő faj-meghatározásokat, melyeket Lendvai az arab számos felsorolásban egy számmal jelölt (pl. *1. Földfelszín, 2. Földrajzi elemek, stb.*). Alcsoportnak tekintettük a két arab számmal jelölt meghatározásokat (*1. 1. A bioszféra részei, 2. 1. Hegységek stb.*).

Az alcsoportok a többi kutatónál a lehető legalacsonyabb szinten található meghatározásoknak felelnek meg, ami biztosítja, hogy a csoportok és alcsoportok megfeleltethetők legyenek egymással. A csoportok és alcsoportok ilyen jellegű rendszerezése azért is bizonyult hasznosnak, mert más fordításkutatók csoportosítása ily módon átjárhatóbbá vált, hiszen nem csak a csoportokat vagy

alcsoportokat lehetett egymással összehangolni. A táblázat összeállításánál nem tekintettük célunknak az összes kategória (csoport és alcsoport) elhelyezését, amennyiben azok tartalmilag nem egyeztek a táblázatban megjelenő meghatározásokkal. A következő táblázat az osztályozások közötti azonosságokat mutatja be. A táblázatban szereplő szerzők nevének rövidítései: VF = (Vlahov-Florin 1980), FE = (Forgács 2004), PN = (Newmark 1988), VZs = (Valló 2002), TL = (Tarnóczy 1966), NL = (Lossau 1993).

4. táblázat.
A természeti valóságháttér reáliái

	VF	FE	VZs	NL	PN	TL	Σ
Természeti valóság	+	+	+		+	+	5
1. Földfelszín	+		+		+	+	4
1.1 A bioszféra részei							-
1.2 A földfelszín minősége	+						1
2. Földrajzi elemek			+	+	+	+	4
2.1 Hegységek							-
2.2 Folyók							-
2.3 Tengerek							-
2.4 Tavak							-
2.5 Szigetek, félszigetek							-
2.6 Öblök, szorosok							-
2.7 Az ország nagy földrajzi egységei							-
3. Éghajlat				+	+	+	3
3.1 Légköri jelenségek							-
3.2 A zord éghajlattal kapcsolatos jelenségek							-
4. Növényvilág	+			+	+		3
5. Állatvilág	+			+	+		3
	5	1	3	4	6	4	23

A természeti valóság háttér osztályozása Lendvai munkájában kiemelkedően akkurátus és jól tagolt, más kutatóknál azonban már kisebb hangsúllyal szerepeltek az egy országra vagy területre jellemző természeti adottságok. Forgácsnál is csak a geográfiai képződmények szerepelnek, ő azonban az elemzett művekből indult ki, ahol ezek az alcsoportok nem voltak jellemzők. Ugyanakkor ez a csoport alkotja az alcsoportok magas számának köszönhetően a második legerősebb csoportot.

5. táblázat.

Az ország népességével kapcsolatos reáliák

	VF	FE	VZS	NL	PN	TL	Σ
A szöv. közt. alapnépessége							-
Az aut. közt. alapnépessége							-
Az aut. ter. alapnépessége							-
Az aut. körzetek alapnépessége							-
Etnikai csoportok	+	+					2
Egyes tájak lakossága	+	+					2
Városok lakói							-
Az ország tört. lakói							-
	2	2		-		-	4

A kiindulási pontként szolgáló Lendvai-féle osztályozás mellett csak Vlahov és Florin, illetve Forgács foglalkozott a népességre vonatkozó reáliák csoportosításával, ők is csak érintőlegesen: előbbieket az *etnikai reáliák* nevű csoportban népnéveket, csúf- és gúnyneveket, illetve lakhely szerinti megnevezéseket különítenek el. Hasonlóan járt el Forgács: a népnévek, csúfnevek, gúnynevek, valamint a kisebbségek elnevezései az etnikai reáliák csoportját alkotják. Lendvai tagoltabb osztályozása nem különös, hiszen – szovjet-orosz reáliákkal foglalkozván – felismerte, hogy a Szovjetunió hatalmas méreteinek köszönhetően erre szükség is van (ne feledkezzünk meg kandidátusi értekezésének keletkezési dátumáról, 1985-ben a Szovjetunió még javában létezett!) A városok lakói elnevezésű csoportot Lendvai kettéosztotta: megkülönböztette a fővárosok, illetve a nagyobb városok lakóit; mi ettől, miután ez más kutatóknál nem szerepel, eltekintettünk.

6. táblázat.
Az anyagi kultúra reáliái

	VF	FE	VZs	NL	PN	TL	Σ
Az anyagi kultúra általában				+			1
1. A lakóhely típusai	+			+	+		3
2. A lakhely részei	+	+			+		3
3. Munkaeszközök	+						1
4. Ruházat	+	+	+	+	+		5
5. Ételek	+	+	+	+	+		5
6. Italok	+	+	+				3
7. Dalok, táncok	+			+			2
8. Játékok, sportok	+	+	+				3
9. Közlekedési eszközök	+	+			+		3
10. Mértékegységek	+		+				2
10. 6. Pénzegységek	+	+	+	+			4
11. Vendéglátóhelyek			+				1
12. Szokások, hagyományok	+		+		+		3
13. Ünnepek	+	+					2
	13	8	8	6	6	-	41

Az anyagi kultúra jeltárgyait jelölő szavak és kifejezések adják a legnagyobb csoportot. A hat fordításkutató összesen 41 alcsoporttal járult hozzá. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a táblázat csupán azt a tényt rögzíti, hogy valamelyikük kitért az adott alcsoportra, és nem azt, hogy hány alcsoporttal kapcsolódik az adott szómezőhöz. Nem meglepő, hogy ez a csoport olyan népszerű, hiszen a reáliák kapcsán az embereknek elsőként az ételek és italok elnevezései jutnak eszükbe, másodikként pedig a mérték- és pénzegységek, a ruházat darabjai, illetve az idegen szokások és hagyományok. Ezek közül az utolsó különösen nehezen fogható meg; szükség van a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra közötti különbségek pontos ismeretére, hiszen ezek széles skálán helyezkednek el.

7. táblázat.
Az állam szerkezetével kapcsolatos reáliák

	VF	FE	VZs	NL	PN	TL	Σ
2.1 Államhatalmi szervezetek	+	+	+				3
2.2 Politikai, társadalmi szervezetek	+	+	+				3
2.3 Katonai fogalmak	+	+					2
2.4 A szövetségi állam egységei							
2.5 Közigazgatási egységek	+						1
2.6 Termelési szféra		+					1
2.7 Infrastruktúra		+					1
2.8 Egészségügy, környezetvédelem		+					1
2.9 Közoktatás	+	+					2
2.10 Társadalmi csoportok	+	+					2
2.11 Foglalkozások	+	+		+			3
2.12 Címek, rangok	+	+				+	3
	8	10	2	1	-	1	22

Az egyéni osztályozások közötti különbségek különösen az állam szerkezetével kapcsolatos reáliák kapcsán kerülnek előtérbe, mivel az egyes fordításkutatók más-más területre fektették a hangsúlyt. Így Lendvai csoportosításában hiányoznak a Forgács felosztásában nagy számban képviselt politikai és egyéb mozgalmak, azok szereplői, rekvizitumai stb. Lendvai ezzel szemben abból a feltevésből indult ki, hogy a szovjet és a magyar történelem összefonódása a XX. században azt eredményezte, hogy a politikai és mozgalmi élettel kapcsolatos szavak és kifejezések tekintetében közel azonos a háttere a magyar és az orosz népnek.

8. táblázat
A szellemi kultúra reáliái

	VF	FE	VZs	NL	PN	TL	Σ
1. Mitológia, vallás					+		1
2. Folklór		+				+	2
3. Irodalmi művek szereplői			+				1
4. Nevezetes művek, dokumentumok		+	+			+	3
5. A szellemi élet jelenségei	+	+	+			+	4
6. Történelmi jelenségek, események		+	+			+	3
	1	4	4	-	1	4	14

A szellemi kultúra a mindennapi életnek az a területe, amelyet az átlagember a kultúrával összekapcsol. Hidasi említi, hogy ezek tulajdonképpen csak a kultúra produktumai, pl. művészeti alkotások (Hidasi 2004). Érdekesnek tartjuk viszont, hogy a vallás csak Newmark felosztásában szerepel, pedig véleményünk szerint fontos szerepet játszik a tágabb értelemben vett kultúra és az azzal kapcsolatos hiedelmek, hagyományok és szokások kialakulásában. Úgy véljük, számos kultúra szétbonthatatlanul összefonódik a vallással.

9. táblázat.
Az orosz emberre és az orosz nyelvre vonatkozó reáliák

	VF	FE	VZs	NL	PN	TL	Σ
1 Megszólítás		+					1
2. Köszönés		+					1
3. Jókívánság							-
4. Az (orosz) ember							-
5. Állatnevek							-
6. Az (orosz) nyelv		+				+	2
	-	3	-	-	-	1	4

Ez a nagyobb csoport tartalmazza az orosz nyelvre és emberre vonatkozó reáliákat, amely kutatásunk szempontjából irreleváns. Ezért eltekintettünk az orosz jelzőtől (bár a táblázatban meghagytuk), és a táblázat meghatározásait általános értelemben, konkrét nyelv, nép vagy kultúra meghatározása nélkül használtuk. Így Forgács és Tarnóczy kategóriái is többé-kevésbé beilleszthetők voltak. A táblázat rámutat az azonosságokra: Forgács Vlahov és Florin osztályozásából indult ki, azt alkalmazta a magyar viszonyokra.

9.2 A különböző fogalmak tartalmának értelmezése és összefoglalása

Az előző részben arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a fordításkutatók hogyan osztják fel a reália-fogalmak tartalmát, milyen kategóriákat tartalmaznak a fogalmak. A különböző felfogások között számos különbséget találtunk. Mielőtt azonban rátérnénk ezek ismertetésére, szeretnénk először a hasonlóságokat összefoglalni. A táblázatokból elsősorban az tűnik ki, hogy Lendvai, Vlahov-Florin, illetve Forgács dolgozta ki a legátfogóbb felosztást, a legtöbb alcsoporttal (Lendvai 1985, Vlahov-Florin 1980, Forgács 2004). Ez azért sem meglepő, mert ők általános képet igyekeznek nyújtani, míg mások (pl. Lossau 2003) kizárólag egy konkrét területre koncentráltak (így Lossau az Alfölddel kapcsolatos reáliákra).

Newmark részben átfogóbb csoportokat állított fel, ezért felosztása csak részlegesen szerepel a táblázatban (Newmark 1988): külön felsorolja a szervezeteket, szokásokat, tevékenységeket, folyamatokat és fogalmakat, majd mindegyiket külön-külön a *politikai*, *vallási* illetve *művészi/művészeti* jelzővel látja el. Ezen a helyen szeretnénk felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy Newmark az egyetlen szerző tanulmányunkban, aki kitér a vallásra, és a vallással kapcsolatos fogalmakra, szokásokra stb. Két különböző osztályozással is dolgozik, egyrészt jól elkülöníti a tárgyi kultúra elemeit, másrészt kategóriái átfogóbbak. Egy csoport meghatározásaként szerepelnek a szervezetek, szokások, tevékenységek, folyamatok és fogalmak, melyeknek lehet politikai-közigazgatási, vallási vagy művészeti vonatkozása. Ezzel párhuzamosan találjuk a *Social culture – work and leisure* csoportot, mely különböző közösségi tevékenységekre összpontosít; ez a csoport Valló kategorizálásában is megjelenik (Valló 2002).

Külön kategóriaként szerepelteti Valló a tulajdonnevekhez és köznevekhez kapcsolódó konnotációkat, asszociatív, emotív stb. többlettartalmakat (Valló 2002). Ezek fontos szerepet töltenek be a kulturálisan kötött elemek vizsgálatában, de csoportként azért nem szerepelnek, mert a többi csoport alapját a denotatív jelentés képezi, nem pedig a konnotáció. Mindazonáltal a konnotáció fontos részét képezi a tanulmánynak, ezért már a tanulmány elején kitértünk rá (ld. 4. 3).

10. A kulturálisan kötött elemek szerepe, a szövegben betöltött funkciója

Ebben az alfejezetben a kulturálisan kötött elemeknek a szövegben elfoglalt szerepét, funkcióját kívánjuk bemutatni. A címből kiderül, hogy a terminológiai heterogenitás ismertetése után mi a *kulturálisan kötött elemek* kifejezést fogjuk használni, de értjük ezen az összes, a dolgozatban eddig említett elnevezést (kivéve a jeltárgyra vonatkozó elnevezéseket), így a *reália*, a *kultúra-specifikus kifejezés* (Vermes 2004), a *culture-bound lexis* (Katan 1999) stb. elnevezéseket.

Klaudy a reáliák kihagyása kapcsán említi meg a reáliák funkcióit (Klaudy 1999). A reáliák fontos szerepet játszanak a szereplők társadalmi helyzetének jellemzésében. (dramaturgiai funkció), ugyanakkor alkalmasak az ún. helyi kolorit megteremtésére (hangulatteremtő funkció). A hangulat közvetítése annál intenzívebb, minél ismeretlenebb a forrásnyelvi reália a célnyelvi olvasó számára. A reáliák a forrásnyelvi nyelvközösség életmódjáról, szokásairól, használati tárgyairól is tudósítanak, s ezekről a célnyelvi nyelvközösség jórészt fordításokon keresztül szerez információt (ismeretterjesztő funkció). Fontos szempont lehet továbbá, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi nyelvközösségek egymás reáliáinak megismerésével közelebb kerülnek egymáshoz, ezáltal csökken a kommunikációs zavarok előfordulása (kulturaközvetítő funkció).

A reáliakutatás területén fontos szerepet játszik Valló műve, aki a reáliákat a színpadi szövegben betöltött szerepük szerint vizsgálja, ezért ő dramaturgiai funkcióról beszél (Valló 2002). A dramaturgiai funkció három különálló tényezőjét különbözteti meg: a reália fontos eleme a szereplők jellemrajzának, a szituációteremtésnek és a cselekmény bonyolításának, illetve az atmoszférateremtésnek. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a reália a forráskultúrát képviseli, és ezáltal befolyásolja az információtartalmat, a stílust, a regisztert, valamint az asszociációs mezőt. Forgács a dramaturgiai, az atmoszférateremtő és az ismeretterjesztő funkció mellett megkülönbözteti még a narratív funkciót is (Forgács 2004). Katan egy stilisztikai szempontra is felhívja a figyelmet: a reáliák megfelelőjeként használt jövevényszavak változatossá és humorossá teszik a célnyelvi szöveget (Katan 1999).

11. Összefoglalás

A tanulmány célja a szakirodalomban található számos hasonló felfogás rendszerezése volt, hogy abból eljuthassunk a munkánk számára releváns értelmezéshez. A rendszerezéshez a felfogások sokszínűsége miatt elkerülhetetlennek bizonyult a különféle szempontok ismertetése, hiszen ezek a szempontok tették igazán lehetővé a hasonlóságok és a különbségek bemutatását. Szeretnénk azonban ezen a helyen is hangsúlyozni, hogy nem volt célunk a számos értelmezés közül kiválasztani az egyetlen helytállót, ugyanakkor a releváns szakirodalom áttekintése megkönnyítette a munkánk során kiindulópontként szolgáló definíció megfogalmazását. Cikkünk válogatás eredménye, de igyekeztünk átfogó képet nyújtani az angol, német és magyar nyelvű reáliakutatásról. Meg-

különböztetett figyelmet szentelünk Valló és Forgács munkájának (Valló 2002, Forgács 2004), melyek a reáliák esetében hangsúlyozzák a konnotáció szerepét. Munkájukból kiindulva jutottunk el saját definíciónkig, mely szerint *reália-lexémának* nevezünk minden olyan nyelvi megnyilvánulást, mely egy adott közösségre jellemző, annak tagjaiban a közel közös háttértudásnak köszönhetően hasonló asszociációkat hív elő, konnotatív jelentése, érzelmi töltete van.

Irodalom

- Baker, M. 1992. *In other Words: A Coursebook on Translation*. London-New York: Routledge.
- Barhudarov, L. S. 1975. *Язык и перевод*. Moszkva: Mezsdu narodnije otnosenyija.
- Barchudarov, L. S. 1979. *Sprache und Übersetzung. Probleme der allgemeinen und speziellen Übersetzungstheorie*. Moskau/Leipzig: Verlag Progress.
- Catford, J. C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press.
- Chesterman, A. 1997. *Memes of Translation. The spread of ideas in translation theory*. Amsterdam: Benjamins.
- DUDEN = Drosdowski, G. (Hsbg.) 1994. *Duden. – Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 8 Bänden – Band 6*. Mannheim: Dudenverlag.
- Forgács E. 2004. Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben. *Fordítástudomány*. VI. évf. 2. szám. 38–56.
- Hatim, B., Munday, J. 2004. *Translation: An Advanced Resource Book*. London: Routledge.
- Helbig, G. et al. 2001. *Deutsch als Fremdsprache*. Berlin-New York: de Gruyter
- Heltai P. 2004. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelvoktatás és szakfordítás 5*. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból. Szent István Egyetem, Gödöllő, 25–45.
- Hidasi J. 2004. *Interkulturális kommunikáció*. Budapest: Scholar Kiadó.
- Horváth P. I. 2004. Közigazgatási reáliák a hiteles fordításban. *Fordítástudomány*. VI. évfolyam, 2. szám. 30–37.
- Kade, O. 1968. Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung. *Beihefte zur Zeitschrift Fremdsprachen I*. Leipzig.
- Katan, D. 1999. *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: St Jerome.
- Kautz, U. 2002. *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens*. Iudicium Verlag.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Koller, W. 1983. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg: Quelle und Meyer.
- Koller, W. 1992. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg: Quelle und Meyer.
- Kugler N., Tolcsvai Nagy G. 2000. *Nyelvi fogalmak korszótára*. Budapest: Korona Kiadó.
- Kujamäki, P. 2004. Übersetzung von Realienbezeichnungen in literarischen Texten. In: Kittel, H. et al. *Übersetzung – Translation – Traduction*. Berlin-New York: Walter de Gruyter. 920–925.

- Kupsch-Losereit, S. 1999. Die kulturelle Kompetenz des Translators. In: Veisbergs, A., Zauberga, I. (Hsbg.) *Pragmatische Aspekte der Translation. Proceedings des zweiten Rigaer Symposiums*, Riga 28–30 April 1999. Riga: Universität Lettlands SIA "JUMI", 160–172.
- Lendvai E. 1986. *A „lefordíthatatlan elem” megfeleltetési lehetőségei*. Pécs (Kandidátusi értekezés).
- Lendvai E. 1988. Az orosz nyelvi reáliák megfeleltetési elve és gyakorlata. *Fordításelméleti Füzetek* 6. Budapest: Külkereskedelmi Főiskola házinyomdája. 85–102.
- Levy, J. 1969. *Die literarische Übersetzung. Theorie einer Kunstgattung*. Frankfurt/ Main.
- Lossau, N. 1993. *Die deutschen Petőfi-Übersetzungen. Ungarische Realienbezeichnungen im sprachlich-kulturellen Vergleich*. Frankfurt a. M.: Peter Lang Verlag.
- Markstein, E. 1998. Realia. In: Snell-Hornby, M. et al. (eds.) *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Metzler Lexikon Sprache = Glück, H. (Hsbg.) 2000. *Metzler Lexikon Sprache*. Elektronische Ausgabe der 2., überarbeiteten und erweiterten Auflage. Berlin: Directmedia. (Digitale Bibliothek Band 34)
- MÉKSz = Pusztai, F. (főszerk.) 2003. *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall International.
- Nida, E. A., Taber, C. R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: J. E. Brill.
- Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall International.
- Nord, Ch. 1999. *Fertigkeit Übersetzen*. München: Goethe-Institut.
- Papp N. 2004. Terminológia és reáliák. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás*. Gödöllő: Szent István Egyetem, 79–90.
- Reiss, K. 1971. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. München: Max Hueber Verlag.
- Sipko, J. 1999. *Etnokulturij bazisz russzko-slovackih perevodov*. Presov: Náuka.
- Tarnóczy L. 1966. *Fordítókatalozs*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Tellinger, D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány*. V. évf. 2. szám p. 58–70.
- Tellinger, D. 2005. *Kultúrne otázky prekladu umeleckej literatúry*. n.a.
- Valló Zs. 2002. „Honosított” angol drámák a színpadon. Budapest: Presszió Kft.
- Verescsagin, J.M., Kosztomarov, V. G. 1973. *Ĵazik i kultura*. Moszkva: izd. Moszkovszkovo Unyiverszityeta.
- Vermes A. 2004. A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. *Fordítástudomány*. VI. évf. 2. szám 5–17.
- Vinay, J.P., Darbelnet, J. 1958. *Stylistique comparée du français et de l'anglais. méthode de traduction*. London-Toronto-Paris: Didier.
- Vinay, J-P. –Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English*. Benjamins Translation Library.
- Vlahov, Sz. Florin, Sz. 1980. *Nyeperevogyimoje v perevogye*. Moszkva: Mezsdunarodnije otnosenyija.
- Wills, W. 1977. *Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden*. Stuttgart: Klett.